

információáramlás és a dokumentumellátás felgyorsításának. Ebben a témakörben 5 könyvtár kapott 2-2 millió forintot.

VI. A könyvtárközi kölcsönzés támogatása

Erre a célra 4 könyvtár kapott 3,7 millió forintot.

VII. Részvétel a nemzetközi együttműködésben

Hazánk mindig is rá volt utalva a nemzetközi könyvtári együttműködésre, mivel saját határain belül nem képes kielégíteni a kutatás, fejlesztés, gazdaság, kultúra stb. információs igényeit. A külföldi kapcsolatok ápolására, illetve fejlesztésére 23 könyvtár kért 16 millió forintot, közülük 7 jutott közel 2 millió forinthez.

A CD-ROM típusú dokumentumok és használatukhoz szükséges berendezések beszerzése

sére kiírt pályázatra 140 könyvtár adta be igényét, közülük 40 részesült egyenként 250 ezer forintos támogatásban. A pályázatban feltétel volt, hogy a nyerteseknek saját erőforrásból legalább 150 ezer forintot kell ugyanerre a célra fordítaniuk, és az elkölthető 400 ezer forintból legfeljebb 100 ezret tehet ki a berendezésre fordított összeg.

Bár a pályázatok eredményei csak 1997-ben fognak megmutatkozni, a kollégium meggyőződése, hogy a Nemzeti Kulturális Alap Bizottsága által biztosított külön támogatás jelentékenyen hozzájárul a hazai könyvtárügy korszerűsítéséhez.

Részletesebb információ: *Nemzeti Kulturális Alap Hírlevele*, 20. sz. 1996. november 28. p. 511-538.

V. P. É.

A folyóiratok lemondása és a könyvtárközi kölcsönzés közötti összefüggés

Az 1980-as évekig az egyetemi oktatók és kutatók elvárták, hogy könyvtárjukban meglegyenek a számukra szükséges könyvek és folyóiratok. A könyvtárosok ennek az igénynek főleg beszerzéssel tettek eleget, esetenként a könyvtárközi kölcsönzésre támaszkodva. Ezek az idők elmúltak. Az 1980-as években a gazdasági tényezők és a kialakult finanszírozási gyakorlat következtében az egyes egyetemeken költségvetési hiányok keletkeztek. Mindenki előtt világossá vált – kivéve a legnaivabbakat –, hogy a könyvtárak a jövőben nem tudnak mindent megvásárolni, amit használóik kívánnak. Az 1990-es években végre a könyvtárosok is elfogadták a végtelen ismeretek és a véges költségvetés realitását. A *Southern Illinois University at Carbondale (SIUC)* készített egy felmérést, amely az 1990-ben lemondott folyóiratok hiányának hatását vizsgálta négy év elteltével.

Az 1980-as évek gazdasági válságának oka a könyvtárat fenntartó szervezetek pénzügyi kereteinek csökkentése, a könyvtári anyagok árának az inflációnál nagyobb mértékű növekedése és a valutaárfolyamok kiszámíthatatlansága volt. Ugyanabban az időben fejlődött ki a korszerű információs technológia, ami megnövelte a könyvtárak jelentőségét az oktatásban, a kutatásban, az irányításban. A felsőoktatási és tudományos könyvtárakban különösen nagy feszültséget keltett az egymással ellentétes erők hatása. A könyvtárosoknak meg kellett szokniuk, hogy költségvetésüket időnként csökkentik, és szerényebb keretek között kell gazdálkodniuk. Elsőként általában a monográfiák beszerzését fogták vissza, feltételezve, hogy egy

monografikus mű később is megvehető, míg az évek óta járó folyóiratokban keletkező kiesések nem pótolhatók. A költségvetési keretek csökkenésével azonban a folyóiratok és a folyamatos megrendelések (standing orders) visszafogása is sorra került. A jelenség folyóiratválság néven vált ismertté, amikor a könyvtárak országos méretekben is csökkentették a drága tudományos folyóiratok előfizetését.

A helyzetet az ARL (Association of Research Libraries = Tudományos Könyvtárak Egyesülete) 1993–1994. évi statisztikája jellemzi a legjobban, amelyet a tagkönyvtárakban végzett felmérés alapján állítottak össze. 1986–1990 között a folyóiratok előfizetésére fordított összeg 52%-kal, 1990–1994 között újabb 63%-kal nőtt, miközben a folyóirat-vásárlások 4%-kal csökkentek. A könyvtárak költségvetése 244%-kal lett nagyobb 1981-hez képest, míg az állomány mindössze 12%-kal. A folyóiratok ára átlag 105%-kal nőtt.

Amikor a könyvtárak elkezdtek lemondani a folyóiratokat, más módszerek után kellett nézniük, hogy a folyóiratcikkre iránti igényeket ki tudják elégíteni. Az első, kézenfekvő módszer a könyvtárközi kölcsönzés volt. Egy ARL-jelentés szerint 1981–1992 között a kérések száma 108%-kal emelkedett, a kölcsönzéseké pedig 52%-kal. Mivel a lemondások a kölcsönadó könyvtárakat ugyanúgy érintették, mint a kölcsönvevőket, újabb módszereket kellett keresni. Ilyen volt: a cikkek megvásárlása a dokumentumellátó szolgáltatóktól, a folyóiratok teljes szövegű formátumban való megvétele, és elektronikus változatának Interneten való elérése.

A könyvtárak a dokumentumküldő szolgálatokat több ok miatt is előnyben részesítik:

- megváltozott a könyvtáraknak az az álláspontja, hogy minden szükséges dokumentumot be kell szerezniük;
- drága a könyvtárközi kölcsönzés (az amerikai árak szerint egy kölcsönvétel és visszaküldés többbe kerül, mint ha megveszik a dokumentum másolatát);
- a könyvtárak az állományukból hiányzó dokumentumok iránti kéréseket gyorsan akarják teljesíteni, a könyvtárközi kölcsönzés pedig legalább két hét; ezzel szemben a dokumentumellátó szolgálatok napokon belül kielégítik az igényeket;
- a dokumentumküldő szolgálatokhoz elküldeni a kérést kevesebb időt igényel, mint a különböző könyvtárakban a kért dokumentum felkutatása, így munkaerő takarítható meg.

A másik megoldás, hogy a felhasználók közvetlenül veszik igénybe az olyan szolgáltatásokat, mint az UnCover vagy az OCLC FirstSearch.

Ezek a változások hatással vannak a könyvtárközi kölcsönzés finanszírozására is. Néhány könyvtárban a korábban folyóirat-előfizetésekre fordított összeg egy részét a dokumentumellátó szolgálatok igénybevételére költik. Más helyeken a dokumentumellátást külön költségként kezelik. Vizsgálattal mutatták ki, hogy a folyóiratok előfizetése többbe került, mint a kért cikkek megrendelése, és a megnövekedett könyvtárközi kölcsönzés. Egy ARL-jelentés azt javasolja, hogy a felhasználó által kért másolat költségeihez az egyetem is járuljon hozzá. Ez közelít legjobban a valósághoz.

A SIUC felmérése

A SIUC keretében működő *Morris Library* négy kari könyvtárból (humántudományok, társadalomtudományok, pedagógia és pszichológia, természettudományok) és egy, az alsóéves hallgatókat kiszolgáló könyvtárból áll. Állománya meghaladja a kétfélmillió egységet, kurrens folyóiratainak száma a 14 ezret; CD-ROM-kiadványok tucatjaival, számos online és Internet-hozzáférési ponttal rendelkezik. Az 1990-es pénzügyi év súlyos költségvetési hiánya vezetett az 1991. évi folyóirat-lemondásokhoz. A Faxon Company adatai szerint 1990-ről 1991-re az amerikai folyóiratok előfizetési díja 12%-kal, a külföldieké 25,6%-kal nőtt. Bár az egyetem 1990-ben a könyvtár segítségére sietett, a folyóiratokat 1991-re mégis le kellett mondani. Összesen 1241 címet, 233 322,80 USD értékben. A lemondott folyóiratokat a könyvtár igazgatója, a folyóiratrészeleg és a kari könyvtárak vezetői együtt jelölték ki. A munkát egy hónap alatt kellett elvégezni, noha a korábbi években a kisebb volumenű lemondások-

hoz több hónap állt rendelkezésre. A kijelölésnél a következő szempontokat vették figyelembe: a folyóiratcím fontossága, ára, áremelkedésének üteme. Időhiány miatt nem tudták kikérni az érintett oktatók véleményét. Végeredményben 727 évente megrendelt folyóiratcímet és 514 folyamatos megrendelést mondtak le; közülük 859 cím volt külföldi.

Öt év elteltével vált érezhetővé a Morris Libraryban a folyóiratválság pénzügyi hatása. Ekkor megvizsgálták a folyóirat-lemondások egyéb következményeit is. A vizsgálatnak kettős célja volt: az egyik, hogy kimutassák a lemondások hatását a könyvtárra általában és különösen a könyvtárközi kölcsönzésre; a másik, hogy megállapítsák, mennyiben lehet a lemondott folyóiratokhoz hozzáférni a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül. A vizsgálatot az 1990-ben lemondott folyóiratok címjegyzéke, továbbá az ezekben a folyóiratokban található cikkek iránti igények egy bizonyos időszak alatti mintahalmaza alapján végezték.

A lemondott folyóiratok ára így oszlott meg a 6 egység (a hatodik egység a bibliográfiai-referenz részleg) között: természettudományi könyvtár 64%, társadalomtudományi könyvtár 24%, humántudományi könyvtár 9%, a másik három egység 1-1%; a folyóiratcímek megoszlása pedig: természettudományok 42%, társadalomtudományok 33%, humántudományok 23%, a másik három 1-1%. Az igények elemzésére az 1994. január-júniusi időszakot választották. Ez alatt az időszak alatt 3143 cikkmásolatot igényeltek, a lemondott folyóiratokból azonban csak 124-et. Ez a 124 cikk a lemondott 1241 folyóirat közül 58-ban volt megtalálható, a következő megoszlásban: 30 folyóiratból kértek 1-1 cikket, míg a maradék 94 cikket 28 folyóirat tartalmazta. Az ugyanarra a cikkre vonatkozó kérések száma 2 és 10 között mozgott. Mivel a hat hónapos időszak alatt az igények a lemondott folyóiratok kevesebb mint 5%-át érintették, a könyvtár helyesen jelölte ki a lemondott folyóiratokat. A kijelölés során fontos szempont volt a megjelenés helye: a lemondott folyóiratok 69%-át nem az USA-ban adják ki (ezekre vonatkozott a kérések 47%-a, ami jelzi a külföldi folyóiratok fontosságát). A másik a nyelvi szempont volt: a 124 igényből mindössze egy irányult nem angol nyelvű cikkekre. Az előfizetett és a folyamatosan megrendelt folyóiratok közül az utóbbiakra csupán az igények 3%-a vonatkozott. Mivel azonban a folyamatos megrendelés elsősorban nem folyóiratokra, hanem könyvsorozatokra, kézikönyvekre stb. vonatkozik, valószínűleg nőtt a könyvtárközi kérések száma. Amint az várható volt, a kért 124 cikk a részlegek között a lemondások arányában oszlott meg: a természettudományi könyvtárból érkezett az igények 71%-a, a társadalomtudományiból 25%-a, a pedagógiai és pszichológiai könyvtárból, valamint a humántudományi könyvtárból 2-2%.

A könyvtárközi kölcsönzés az igényeket háromféle módszerrel elégítette ki:

- dokumentummásolat-küldő szolgálatok igénybevételével – 62 cikk (52%), ebből 58 cikk az UnCovertól, a többi a BLDSC-től, a UMI-től és a Citadeltől;
- könyvtárközi kölcsönzésen keresztül – 54 kérés (44%);
- közvetlenül a kiadótól – 7 kérés (4%).

Érdekes megjegyezni, hogy a lemondott folyóiratok tekintetében a dokumentumküldő szolgálatok 52%-os igénybevétele messze meghaladja átlagos igénybevételüket (az összes kérés 24%-a). Tőlük volt beszerezhető a természettudományi könyvtárból jött igények 53%-a, míg 37% könyvtárközi kölcsönzésen keresztül (28 dokumentum), és 10% közvetlenül a kiadótól (7 dokumentum).

A folyóiratok lemondásakor rendkívül fontos annak a vizsgálata, hogy az adott cím hol található még meg. Az 58 lemondott címet elsősorban az OCLC-nél és az UnCovernél keresték, majd más szolgáltatóknál is. Az OCLC szerint mind az 58 cím járt más könyvtárba, 4-nél jelzett esetleges hozzáférési problémákat. Mivel Illinois államban sok kutatóintézet, egyetemi könyvtár stb. működik, az 58 címből egy olyan volt, amelyre csak egy könyvtárban fizettek elő, a többi két vagy több helyen is rendelkezésre állt. Az UnCovernél az 58 címből 49 volt elérhető, a UMI-nál 33, a BLDSC-nél 42. 25 cím mindhárom dokumentumküldő szolgáltatónál elérhető volt, és számos más könyvtárban is, 3 cím csak a könyvtárakban volt megtalálható.

A lemondás fő célja a megtakarítás volt. A 124 igény kielégítésének költsége 773,45 dollárt tett ki (6,24 USD/cikk). Az eltelt évek sok változást hoztak a felhasználók és a könyvtárosok számára a folyóiratok terén. 1990-hez képest 28%-kal nőtt a cikkmásolatok iránti igények száma. A könyvtárosok megtanulták a dokumentumküldő szolgálatok használatát. Fejlődtek a távadatátviteli lehetőségek. 1993-ban egy kísérleti projekt indult a különböző technológiák használatára a dokumentumküldő szolgálatokban. Az első évben csak az UnCover szolgáltatásait vették igénybe, a második

évben bevontak más cégeket is, elsősorban olyanokat, amelyek az OCLC-n keresztül voltak elérhetőek.

Országos trendnek tekinthető a könyvtárközi tevékenység finanszírozása a beszerzési keret terhére. Jelenleg a SIUC már ezt a gyakorlatot folytatja. 1995-ben a természettudományi könyvtár is elkezdett egy projektet, hogy a sürgős igényeket dokumentumküldő szolgálatok által elégítsék ki. Néhány ügynökségnél letéti összeget helyeztek el, és megvizsgálták a teljesítési időt. Bebizonyosodott, hogy a dokumentumellátó szolgálatok sokkal gyorsabban teljesítik a kéréseket, mint a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés: átlagosan 3,6 nap alatt, szemben a hagyományos könyvtárközi módszerek 14,6 napjával. Ugyan a dokumentumküldő szolgálatok esetében is széles a szóródás (a teljesítés egy és 10 nap között mozog), ám a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés esetén 4 és 60 nap között. A gyors teljesítés érdekében megállapodást kötöttek a Federal Express-szel. A cél a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentumküldő szolgálatok közötti egyensúly kialakítása a legjobb minőség, a legrövidebb átfutási idő és legolcsóbb megoldás érdekében. További kísérlet irányul a FirstSearch szolgáltatás igénybevételére és a World Wide Webben való kölcsönzési forma kifejlesztésére.

Az elektronikus kiadványok rövidesen újabb tényezőket jelentenek az információellátásban. Mindaddig, amíg a szükséges cikket korszerű technológiával nem lehet ugyanolyan könnyen és gyorsan megtalálni, mint ahogy a polcon, a folyóiratok megléte kontra elérése probléma lesz a könyvtárak számára. Miközben szembesülnek a hagyományos gyűjtemények és az új formák közötti egyensúly megteremtésének kihívásával, szolgáltatásaik jobbítására olyan módszereket kell keresniük, amelyek a felhasználók számára is átláthatóak.

/KILPATRICK, T. L. – PREECE, B.G.: Serial cuts and Interlibrary loan: filling the gaps. = *Interlending & Document Supply*, 24. köt. 1. sz. 1996. p.12–20./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Miért kér Finnország oly sok dokumentumot külföldről?

Egy 1990-ben lefolytatott *felmérés* szerint Finnország a második helyen állt a könyvtárközi kölcsönzés keretében külföldről kért dokumentumok számát illetően: a kérések száma 30 893 volt. (Egyébként csak két másik ország, Ausztria és Dánia kért 20 000-nél többet.) Ennek több oka is lehetett. Rosszul működik az országos könyvtárközi kölcsönzési rendszer? Gyengék a gyűjtemé-

nyek? Lassúak és megbízhatatlanok a hazai szolgáltatók? Nagy a finn kutatók információéhsége? E kérdések tisztázása végett 1992 nyarán az Információellátás Finn Tanácsa (TINFO) vizsgálatot folytatott le.

A könyvtárközi kölcsönzés rendszere az országos ellátásért felelős könyvtárak, a köteles példányokban részesülő könyvtárak, más tudományos